

AİLE VE AKRABALIK ANLAYIŞI BAĞLAMINDA MOĞOL ATASÖZLERİ*

*Bülent GÜL***

Öz: Bu makalede Moğollarda tarihten günümüze gelen genel aile kurma âdetlerinin yanı sıra, yüzyılların tecrübelerini dile getiren, ortak düşünce dünyasına ait aile ile ilgili atasözleri incelenmiştir. Moğolların aileye, kadına, çocuklara ve aile kurumuna bakışı, çalışma içinde ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Moğolların kadim zamanlarından bu yana aile düşüncesinde değişikliğin olmadığı da atasözleri vasıtasıyla anlaşılmaktadır. Bu çalışmada ayrıca sözlü kültür ürünlerinden olan atasözlerinin, toplumun sosyal hayata bakışını değerlendirmede de kullanılabilceği ve aile ile ilgili düşünüşün atasözlerine yansımaları gösterilmeye çalışılmıştır. Atasözlerinde ifade edilen düşüncelerin, âdetler yolu ile yüzyıllar boyunca da yaşatıldığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Moğollar, atasözü, aile, aile kurma, evlilik, evlilik âdetleri.

Mongolian Proverbs with regard to Family and Kinship

Abstract: This article analyses both Mongolian family traditions and the proverbs related to family reflecting centuries long experience transmitted through generations. The perspectives of Mongols regarding the institution of family, children, and women are evaluated respectively. Proverbs illustrate that the idea of family among Mongols remained unaltered from ancient times to now. The current study also shows that proverbs as an outcome of oral culture not only depict ideas related to family but they can be used to evaluate societal views on public life. Furthermore, the article indicates that concepts perpetuated in proverbs preserve ancient long customs..

Key words: Mongols, proverbs, family, start a family, marriage, marriage customs.

Atasözleri milletlerin yüzyıllar boyunca kazandıkları tecrübe ve kolektif şura dayalı düşüncelerden oluşan, yol gösterici sözlü kültür ürünleridir. Atasözlerinin sözlü kültür içindeki yeri tartışmasız çok önemlidir. Atasözleri sadece sözlü kültürün bir edebî ürünü olarak görülemez. Atasözleri, bir milletin kültürünü, yüzyıllar içindeki tecrübelerini ve kültür dairesi içindeki değişimlerini de gösterir. Bu nedenlerle bir milletin düşünce dünyasını en iyi gösteren sözler, atasözleridir.

En küçük toplumsal yapı taşı olarak kabul edilen aile de, kan bağılılığı ve evlilik yolu ile aralarında akrabalık ilişkisi olan insanların oluşturduğu bir toplumsal

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 23.10.2017 - 09.11.2017

** Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Beytepe, Ankara, bulentg@hacettepe.edu.tr ORCID: 0000-0001-9868-9990

birimdir. Sosyal kurum olarak da aile toplumların kültürel devamlılığını sağlamasında önemli bir kurum kabul edilmektedir. Aile kurumunun sağlıklı olduğu toplumların devamlılığını sürdürdüğü de gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada Moğol toplumunun aileye bakışı, aile kurumunun insan ve toplum hayatındaki önemi ve akrabalığın tesisinde önemli görülen unsurlar atasözlerinde belirtilen hususlar çerçevesinde incelenmiştir¹.

Moğol atasözlerinde insanın birey olarak yaşayamayacağı; tek insandan aile olamayacağı; ailenin sadece insan soyunun devamlılığı için değil, insanın yaşamda mutlu ve huzurlu olmasının da aile yaşantısına bağlı olduğuna dair düşünceler vurgulanır.

Gants mod gal bolohgüi,

Gants hün ail bolohgüi.

Tek ağaç ateş olmaz,

Tek insan aile olmaz.

Gants tsutsal gal boldoggüi,

Gants hün ail boldoggüi.

Tek köz ateş olamaz,

Tek insan aile olamaz.

Moğol atasözlerinde iyi eş bulmanın önemi devamlı vurgulanır. İnsanın hayatta mutlu olabilmesi için öncelikle iyi bir eşe sahip olması gerekir ve insanın eşi ile kuracağı ailenin de mutluluğu buna bağlıdır. Tabii, burada Moğol evlilik geleneklerine baktığımız zaman değişik uygulamaların olduğu da görülmektedir².

Moğollarda evlilikteki en önemli husus, evlenilecek kişinin soyu ile ilgilidir. Aile kuracak kişilerin yabancı veya anne tarafından eş seçmeleri istenir. Bu durum şu atasözlerinde de dile getirilir:

Hüühen avah bol nagatsiig ni har

Hüleg avah bol şüdiig ni har.

Kız alacaksan anne tarafına bak,

At alacaksan dışlarına bak.

Hün avah bol udamiig ni har

Hüleg avah bol şüdiig ni har

Kişi alacaksan akrabalarına bak

At alacaksan dışlarına bak.

¹ Bu çalışmadaki Moğol atasözleri (Gül, 2010)'dan alınmıştır.

² Moğollardaki evlilik gelenekleri ile ilgili olarak bk. (Beyâni, 2015, s. 33-65; Kalan, 2013, ss. 373-382; İzgi, 2017, ss. 165-172; Anzerli, 2017, ss. 59-69). Evlilik ve süreçlerine yönelik Moğol âdetleri için ayrıca bk. (Kalan, 2013, ss. 373-382).

Moğollarda özellikle anne tarafından gelin almak âdeti övülürken; baba tarafından gelin almanın kötü sonuçlar doğuracağına inanılmaktadır. Moğol tarihinin ve kültürünün en önemli kaynağı olan Moğolların Gizli Tarihi'nde (MGT), Ögedey Han, yaptığı yanlış işleri anlatırken, baba tarafından yani amcasının halkından bir kız ile evlenmesinin yanlış bir iş olduğunu kabul eder (bk. Kaya 2011, s. 250; Anzerli, 2017, s. 62). Moğollar kendi uruklarından (neslinden) evlenmek isteyenlere *Urgaa uhna törlöö tönhönö* “Uruğunu bitirir, akrabalarını bozar” sözünü söylerler. Zaten Moğollarda akraba evlilik hâlen ayıp olarak kabul edilmektedir. Örneğin, Oyratlar arasında en kalabalık olan Dörvödler arasında akraba evliliğine dair *Övçin irdeg, Esgii hagardag* “Hastalık gelir, keçe de yarılr” anlamında deyim vardır. Dolayısıyla, evlenecekler arasında en az üç göbek uzaklık olmalıdır ki, torunlar sağlıklı olsun düşüncesi vardır. Anne tarafı yani dayı tarafından üç göbekten uzak olduğu zaman evlenebilirler, ama baba tarafından en az dokuz göbek uzaklık olması gerekmektedir (Badamhatan, 1996, s. 69). Zahçin boyunda da evlenmek için çiftin baba tarafından en az 5-7 göbek içinde akrabalık bağının olmaması şart koşulmaktadır (Badamhatan, 1996, s. 355). Buna göre Ögedey Han'ın amca Otçigin'in boyundan kız getirtmesi bir ayıp olarak yorumlanabilir.

Ayrıca, yabancıdan gelin almak hem aileyi genişletmek hem de ekonomik kazançlar bakımından faydalı görülmektedir. Moğollar, yabancı gelin almanın faydasını da *Harid ögsön ber, Hadand harvasan sum* “Yabancıya verdiği gelin, Kayaya attığın ok (gibidir)” sözü ile anlatırlar. Bu söz yabancıya verilen gelinin geri dönemeyeceğini anlatmaktadır. Moğollarda geleneksel evliliklerde boşanma durumu söz konusu değildir.

Moğol akrabalık düzeninde *Uuliin chinee mahnaas; Utsiin chinee yas (deer)* “Dağ gibi etten, ip kadar kemik daha değerlidir” ve *Ehiin tal holdoj; Etsgiin tal oirtdog* “Anne tarafı uzaklaştırır; baba tarafı yakınlaştırır” sözleri ile soyun baba tarafından gelişeceği; bu nedenle de akrabalık düzeninde baba tarafının daha değerli olduğu anlatılır.

MGT'de *ökin gü'ün-nü jaya'an töreksen e'üten-tür ötölgü ügei* (Rachewiltz, 1972, s. 26) sözü ile de “bir kızın kaderinin doğduğu kapıda/evde yaşlanmamak olduğu” anlatılır. Yani bir kız evlenerek kocasının yurduna yerleşmeli ve hayatının sonuna kadar da eşinin yanında bulunmalıdır. Moğollar, *Tsagaan zeer emegtei hüin hoyr nutaggüi* “Ceylan ile kızın yurdu belli değildir” sözü ile de kız çocuklarının yabancı ile evlenip kocasının yurduna yerleşene kadar, yurdunun olmayacağını anlatırlar.

MGT'de göç sırasında yol üzerinde görülen ve beğenilen kadınların eş olarak alındığı görülmektedir. Ayrıca Moğollarda Türklerde de olduğu gibi kız kaçırma ve Türkçede *beşik kertmesi* denilen daha çocuklar doğmadan evlilik sözünün alınması da görülmektedir. MGT'de Duva-Sohur'un kardeşi Dobun-

Mergen için göç eden bir grup içinde Alun Goo'yu görüp beğenmesi; Yesugai Han'ın Timuçin'in annesi olarak Ögelen Eke'yi beğenerek eş olarak istemesi gibi anlatılar da vardır:

Bir gün Duva-sohor, küçük kardeşi Dobun-mergan ile birlikte Burhan-haldun (dağına) çıkmıştı. Duva-sohor, Burhan-haldun'un tepesinden bakarken, bir grup insanın göç etmekte ve Tunggelik nehri boyunca akıntı istikametinde (kendilerine doğru) yaklaşmakta olduklarını gördü ve: 'Şu yaklaşan kimseler arasında, siyah bir arabanın önünde güzel bir kız oturuyor; eğer o henüz bir erkeğe verilmemişse, ben onu küçük kardeşim olan Dobun-mergan için, yani senin için isteyeceğim.' diyerek, kızını görmek için küçük kardeşi Dobun-mergan'ı gönderdi. Dobun-mergan bu kabile yanına vardığında, hakikaten iyi nesilden Alan-ho'a namında güzel bir kızın mevcut olduğunu ve onun henüz bir erkeğe verilmediğini öğrendi (Temir, 2010, s. 4).

MGT'de geçen Timuçin'e kız bulma anlatısı da şu şekildedir:

Temucin dokuz yaşında iken, Yesugai-ba'atur onun için annesi Ho'elun'un (akrabaları olan) Torgut kabilesine mensup Olhuno'ut'lardan, (yani kendi dayılarından kız istemek maksadiyle, Temucin'i alarak yola çıktı. Yolda giderken, Çekçer ve Çihurgu (dağları) arasında, Unggirat'lardan Dei-seçen'e rastladılar. Dei-seçen: 'Kaynım Yesugai, kime gidiyorsun?' diyince, Yesugai-ba'atur: 'Bu oğlum için, dayıları olan Olhuno'ut kabilesinden kız istemeye gidiyorum' diye cevap verdi. Dei-seçen sözüne devam etti: 'Senin bu oğlunun gözleri ateşli ve yüzü nurludur. Kaynım Yesugai! Ben bu gece bir rüya gördüm. Beyaz bir asil doğan, güneşle ayı pençeleriyle yakalayarak uçup geldi ve ellerimin üzerine kondu. Bu rüyamı başkalarına da anlattım: güneşle ayı (ancak) bakarak görmek (mümkündür), şimdi ise bu asil doğan onları yakalayıp getirdi ve ellerimin üzerine kondu. Beyaz olarak kondu. Bu rüya nasıl da güzel şeyler gösteriyor' diye düşünüyordum. Kaynım Yesugai, bu rüya herhalde senin, oğlunla geleceğini göstermek istemiştir. Ben iyi bir rüya gördüm. Acaba bu neyi ifade eder? Bu herhalde, sizin Kiyat halkından geldiğinizi tebşir eden bir işaret olsa gerektir. Bizim, yani Unggirat halkının eskiden beri yiğitlerimiz yakışıklı, kızlarımız güzeldir. Uluslarla rekabete girişmedik. Güzel yanaklı kızlarımızı sizden Han olan kimselere verdik, onları büyük arabaya bindirdik, kara dişi deve koşarak gönderdik, Han tahtına birlikte oturttuk. Biz başka uluslarla rekabete girişmedik. Biz güzel ve iyi kızlar büyüttük, onları faytonlara bindirerek, boz erkek deve koşarak, gelin ettik. (...) Kaynım Yesugai, benim evime buyur! Kızım daha küçüktür, fakat kaynım, bir görmelisin!' Dei-seçen bu sözlerle onu evine götürerek yer gösterdi. Yesugai onun kızına bakınca, yüzünün nurlu ve gözlerinin ateşli olduğunu gördü ve hemen beğendi. Bu kız Temucin'den bir yaş büyük olup, on yaşında ve Borte adında idi. Geceyi orada geçirdikten sonra, ertesi gün Yesugai kızı istedi. Dei-seçen: 'Çok ricadan sonra verirsem, onun kıymeti yüksek olur, az ricadan sonra verirsem onun kıymeti aşağı olur. Kızın takdiri, doğduğu evde

ihtiyarlamamaktır. Ben sana kızımı vereyim. Giderken, oğlunu damat olarak burada bırak!' dedi (Temir, 2010, s. 19).

MGT'de geçen bu anlatıda Anzerli'nin de (bk. 2017, s. 61) belirttiği gibi iki önemli âdet ve bu âdetlerin sonuçları görülmektedir. İlk olarak yukarıda da bahsedildiği üzere anne tarafından gelin alınmak istenmesi önemli bir âdet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Timuçin'in gelinin olduğu yerde bırakılmak istenmesi de evlenecek gençlerin birbirlerini daha iyi tanımalarına yönelik bir âdettir. Moğollarda bir yıllık sözlülük süresi diyebileceğimiz *güreget-te talbiq* âdeti gençlerin birbirlerini tanımaları için yapılan bir uygulamadır. Bu açıdan bakıldığında da evliliğe ve eş seçimine Moğollarda önem verildiği gözlemlenmektedir. Hatta Oyratlar içinde bu sürenin üç yıla kadar uzandığı da görülmektedir (Badamhatan, 1996, s. 69). Bu açıdan bakıldığında da evliliğe ve eş seçimine Moğollarda önem verildiği anlaşılmaktadır.

Türk halklarında da görülen *beşik kertmesi*, Moğollar arasında *öndgün süi* yani "Henüz doğmamış çocukların evlenmesi için aileler arasında yapılan nişan." anlamında olup XX. yüzyıla kadar yaygın bir biçimde kullanılmaktaydı. Moğolistan'da yaşayan Türk kökenli halklar arasında da beşik kertmesi yaygın görülmektedir. Moğol Tuvaları arasında *jörgek solçur* olarak adlandırılan bu âdete göre çocuklar beşikteyken evlendirme sözünü taraflar verir. Bunun kanıtı olarak karşılıklı olarak beşik, battaniye, kemer değiştirirler ve kaç yaşında evleneceklerine karar verildiği zaman, damat tarafından altın ve gümüş başta olmak üzere değerli eşyalar rehin olarak verilmektedir (Baatarkhuu-Zolbayar, 2013, s. 38).

Moğollardaki evlilik geleneklerini inceleyen araştırmacılara göre Moğollarda çok eşlilik önceki dönemlerde kağanlar ve zengin beyler arasında görülmektedir. Beyânî, bu durum ile ilgili olarak şunları söyler: "Moğollar, sahip oldukları ekonomik duruma göre birçok kadın alıyorlardı; bazen imkânlar dahilinde otuz kadın seçiyorlardı. Fakat her zaman ilk eş, diğer kadınlardan daha üst bir mevkiye; ilk hatunlar ise, daha önemli ve üstün hatun mesabesinde olup sonraları sultanların yanında melike konumunda yerlerini aldılar" (2015, s. 28). Kalan'a göre Cengiz Han'ın çok eşli olmasının bir nedeni bozkır halklarındaki nüfus azlığını arttırmaya yöneliktir (bk. Kalan, 2013, s. 380). Ayrıca, bu durum iktisadî sebeplerden de kaynaklanıyordu (bk. Beyânî, 2015, ss. 28-32). Moğollarda çok eşlilik tartışmalı bir konu olsa da atasözlerinde tek eşliliğin iyi olduğuna dair öğütler verilmektedir:

Gants temeetei hünd erel tasrahgüi,
Hoyor ehneritei hünd herüül tasrahgüi.
 Tek develi insanda arama eksik olmaz,
 İki eşli insanda kavga eksik olmaz.

*Sain morind gants emeel,
Sain hüühend neg er.
İyi ata tek eyer,
İyi kıza tek erkek.*

Moğollar arasında evlilik için kızın anne ve babasına Türklerde süt hakkı olarak bilinen, nişan anlaşmasına uygun olarak değerli eşya ve hayvan verme âdeti de vardır³. Bu âdete Moğollar *süi belig* demektedir. Bilindiği üzere, 1740'lı yıllarda Moğollar arasında uygulanan *süi belig*'in miktarı hakkında resmi belgelerde “beşer sayıda at, sığır ve koyun olarak yazıldığı ve dönemin halkın gücüne uygun olarak bu sayıyı 2'ye indirdiği” bilinmektedir (Gongor, 1978, s. 138). Buna rağmen Güney Halhalar arasında bu miktarın XX. yüzyılın başına kadar çok yüksek olduğu bilinmektedir. Örneğin, 1920'li yıllarda orta düzeyde bir aileden kız istendiği zaman 500 liang gümüş (1 liang 37 gram'dır), 25 koyun, 10 deve, 2 attan oluşan *süi belig* verilmekteydi (Ayush, 2011, s. 75). Hatta o dönemde en ilkel yaşam süren *Duhalarda* bile bu miktarın 100 baş hayvana kadar yükseldiği görülmektedir (Badamhatan, 1962, s. 36).

Genel olarak evlilik âdetlerini verdiğimiz Moğollarda, aile kurumuna büyük önem verildiği anlaşılmaktadır. Kötü koca, hem aile hem de eş için büyük sıkıntılar çıkaracaktır ve bu durum da atasözlerinde özellikle kötü kocanın özelliği olarak eşe yapılan baskı, güç ve hatta dayak ile kötülenmiştir:

*Zalhuud ohinoo büü ög,
Sogtuud morio büü ög.
Tembele kızını verme,
Sarhoşa atını verme.*

*Muu nohoi mal ruu hutsлаг,
Muu er emdee noyordhog.
Kötü köpek hayvana havlar,
Kötü adam karısına hükmeder.*

*Adgiin noyon albatdaa baatar,
Adgiin er avgaidaa baatar.
Kötü bey kölesine kahraman,
Kötü koca karısına kahraman.*

*Muu daisan tan'dagtaa baatar,
Muu er emdee baatar.
Kötü düşman tanıdığına kahraman,
Kötü eş karısına kahraman.*

³ Moğollarda *süi belig* “armağan, hediye şeklinde kızın annesine verilen hediyedir. Başlangıçta hediye şeklinde düşünülen bu hediye şekli, sonraki yüzyıllarda bir bakıma başlık parası konumuna da gelmiştir. Arap harfli Moğolca sözlüklerden King Sözlüğü'nde *öglöle* kelimesi için “başlık parası” anlamı verilmiştir. Modern Moğolcada *öglög* şeklinde yaşayan kelimenin anlamı ise “sadaka; hediye; bağış” şeklindedir (bk. Şahin, 2015, s. 53).

Kadının kötüsü de aynı kötü koca gibi atasözlerinde kötülenmiştir. İyi bir kadın ile evlenmek gerektiği anlatılırken, kadının nasıl olması gerektiği ve aile içinde kadının yeri atasözlerinde genellikle süs ve mücevher kelimeleri ile anlatılmıştır:

Geriin çimeg gergii
Gedesnii çimeg budaa.
 Evin süsü hanım,
 Midenin süsü piriç.

Tsetsen sain tüşmel ulsın erdene,
Hatan geriin erdene.
 Akıllı, iyi memur ulusun mücevheri,
 Akıllı kadın (prenses) evin mücevheridir.

Tsetsen tüşmel ulsın erdene,
Sain ehner geriin erdene.
 Akıllı bakan ulusun mücevheri,
 İyi eş evin mücevheridir.

Tsetsen said ulsın ezen,
Sain ehner geriin erdene.
 Akıllı bakan ulusun sahibi,
 İyi eş evin mücevheridir.

Sain em han',
Muu em ad.
 İyi kadın eş,
 Kötü kadın şeytandır.

Atasözlerinde kadının kötü olmasını gösteren özellikler olarak da genellikle evine bağlı olmama, temiz olmama ve kocasına karşı kötü davranış özellikleri ile anlatılmaktadır. Kadının kocasına karşı vazifeleri ile ilgili olarak Cengiz yasalarında da belirtilen husus şöyledir: “Kadın, kocası ava veya askere gittiğinde evi tertip ve düzene sokmalıdır; öyle ki eve bir elçi veya misafir geldiğinde her şeyi tertipli görmelidir; iyi bir ateş yakılmış, evin ihtiyaçları giderilmiş olmalıdır; kesinlikle, ortalıkta kocanın iyi namı dolaşmalıdır; kadın, onun ismini yüceltmelidir ki meclislerde başı yüksek dağlar gibi olsun. ‘Erkeklerin iyiliği, kadının iyiliğinden belli olur; eğer kadın kötü, düzensiz, düşüncesiz ve tedbirsiz olursa, erkeğin kötülüğü o kadından anlaşılır.’ (Beyânî, 2015, s. 49). Cengiz yasalarında görülen bu yaklaşım, atasözlerinde de dile getirilmektedir:

Muu emeel morin daisan,
Muu em eriin daisan.
 Kötü eyer, ata düşman;
 Kötü kadın, kocasına düşman.

*Muu emiin nüür höötei,
Muu biçeeçiin gar behtei.
Kötü kadının yüzü isli,
Kötü yazıcının eli mürekkeplidir.*

*Muu eriin uur gereer düüren,
Muu emiin us oroor düüren.
Kötü erkeğin siniri evin içinde,
Kötü kadının saçı yatağın içinde.*

*Muu ideş jiliin gai,
Muu ehner nasnı gai.
Kötü yiyecek yılına zarar,
Kötü eş ömrüne zarar.*

*Muu Lam sümiin bulai,
Muu em geriin bulai.
Kötü Lama tapınağın ayıbı,
Kötü kadın evin ayıbı.*

*Tamga barisan hatnaas,
Talığ toirson çavgants deer.
Damga tutan hatundan,
Bozkırı dolaşan kocakarı üstündür.*

*Sain nohoi hotoo sahina,
Muu em üüd hesne.
İyi köpek kasabayı korur,
Kötü kadın kapı dolaşır.*

Atasözlerine göre kadının eş olarak seçilmesi sırasında sadece güzelliğine değil becerikli olmasına da bakılmalıdır. Ayrıca atasözlerinde kadının kocasına sadakati de özellikle vurgulanmaktadır; çünkü iyi bir eş insanı ömür boyu mutlu eder; kötü eş ise bir ömür boyu acıya sebep olur:

*Urin nüdteig n' büü har,
Uran gartaig n' har.
Güzel gözlüye bakmayın,
Hamarat elliye bakın.*

*Unaa saitın yavdal büten,
Avgai saitın ner büten.
Aracı iyi olanın gidişi tam,
Karısı iyi olanın adı tam.*

*Tsereğ hünii çih daarahgüi,
Tsemtsger hüühnii guya daarahgüi.
Askerin kulağı üşümez,
Temiz kadının kalçası üşümez.*

*Tsuutai hüühen hurimgüi,
Duutai tenger boroogüi.
Ünlü kadın düğünsüz,
Sesli gök yağmursuz.*

*Öglöo ert sogtvol neg ödriin zovlon,
Öödgüi ehner abval neg nasnı zovlon.
Sabah erken sarhoş olursan bir günlük acıdır,
Vicdansız eş alırsan bir ömür boyu acıdır.*

Moğol aile yapısı içinde Türk aile yapısında da görüldüğü üzere anne ve babanın yeri önemlidir ve aile içinde babanın sözü değerli kabul edilmektedir:

*Alt möngüig ereed olno,
Aav eejiig ereed olohgüi.
Altın, gümüş aranarak bulunur;
Anne, baba aranarak bulunmaz.*

*Erdene zuud mörgösnöös,
Eej aavaa hündelsen n' deer.
Erdene Zuu'ya⁴ dua etmektense,
Anne babaya saygı göstermek iyidir.*

*Aav n' bügdiiin haan,
Ah n' düügiin haan.
Baba ailedeki herkesin hanı,
Ağabey kardeşinin hanı.*

*Aavin açiiig öngörsnii hoino,
Ailin açiiig nüüsni hoino.
Babanın kıymetini öldüğünde,
Komşunun kıymetini taşıdığında (anlarsın).*

*Aav n' helj,
Hüü n' dagana.
Babanın söylediğini,
Çocuğu yapar.*

*Aavin buid hün tan',
Agtın buid gazar üz!
Baban varken insanlarla tanış,
Atın varken her yeri gör!*

*Aavin biid hünteı tanılts,
Agtın biid gazar üz!
Baban varken insanlarla tanış,
Atın varken her yeri gör!*

⁴ Moğolistan'daki en eski tapınlardan biridir.

Anne babanın öğütlerinin her ne kadar çocuklar tarafından beğenilmese bile önemli olduğu; anne baba sözlerinin çocuklar tarafından tutulması gerektiği de yine atasözlerinde öğüt olarak verilir:

*Asga hadni çuluu hatuu,
Aav eejiin surgaal hatuu.
Büyük kaya dağının taşı sert,
Anne babanın öğütleri sert.*

*Aavın surgaal alt,
Eejiin surgaal erdene.
Babanın öğüdü altın,
Annenin öğüdü mücevherdir.*

*Aavın uurgıg bar'j sur,
Aduu mal çin' ösnö,
Eejiin züüg bar'j sur,
Erhem üil çin' bütne.
Babanın kementini tutmayı öğren,
Malların (yıllık) çoğalır.
Annenin dikişini iyi öğren,
Önemli işlerin tamamlanır.*

*Dörvön tsagiin dotoroos,
Zun tsag ülemj,
Amrag sadni dotoroos,
Aav eej ülemj.
Dört mevsimin içinde,
Yaz mevsimi en iyi.
Akrabaların içinde,
Anne baba en iyi.*

Moğol atasözleri içinde çocuk da büyük önem taşır. Çocuk, ailenin dolayısıyla soyun devamı niteliği taşır ve çocuksuz olan insanlar gözü yaşlı olarak nitelendirilir:

*Ürgüi hünii nüid noiton,
Ürtei hünii övör noiton.
Çocuksuz insanın gözü yaşlı,
Çocuğu olan insanın da kucağı ıslaktır.*

Yine çok önemli bir öğüt de atasözleri vasıtasıyla iletilmektedir: Anne baba çocuğa isim verir ama kişi insanlar içindeki değerini ve sıfatını dünyada yaptıkları ile elde eder:

*Duudah neriig aav eej ögdög,
Duursah aldrıg ööröö oldog.
Çağrılacak ismi, anne baba verir,
Hatırlanacak şöhreti, kişi kendisi bulur.*

Ayrıca bazı atasözlerinde çok çocuklu olmak övülürken; bazı atasözlerinde de özellikle çok kızı olanın daha mutlu olacağı anlatılmaktadır:

*Yösön hüütei hün-hotun ah,
Yos ihteı hün-saahaltın ah.*
Dokuz çocuklu insan obanın ağası,
Saygıdeğer insan komşunun ağası.

*Tavan hüütei hün tal deer hevtene,
Tavan ohintoı hün targan mah idne.*
Beş oğlu olan bozkırda yatar,
Beş kızı olan bol et yer.

Moğol atasözlerinde çocukların büyüdükçe anne babalarını beğenmemeleri ve onlardan ayrı bir dünya kurma isteği taşımaları anlatılır:

*İşig evree urgahaar,
Ehiıgee mörgöh.*
Oğlak boynuzunu büyütünce,
Anasını boynuzlar.

*Gedes tsadval geree martaj,
Gergii avbal eejee martah.*
Karnı doyan evini unuttur,
Evlenen annesini unuttur.

*Ehiin setgel ürd,
Üriin sanaa uuland.*
Annenin gönlü, düşüncesi çocuklarda,
Çocukların düşüncesi dağlarda.

*Ehiin sanaa ürd,
Üriin sanaa uuland.*
Annenin düşüncesi çocuklarda,
Çocukların düşüncesi dağlarda.

Moğol ailesinde aile içi iletişim, dayanışma ve aile bireylerinin birbirlerine destek olmaları öğütlenirken; yakın akrabalık konusunda da çeşitli öğütler verilmektedir:

*Aav eej üriin tüşig,
Ah egç biyeiin tüşig.*
Ana baba evladına destek,
Ağabey abla birbirine destek.

*Aav eejteıgee zöröldvöl açlala barna,
Ah düüiteıgee muudaltsval hündee barna.*
(Bir kişi) anne ve babasıyla anlaşamazsa beddua alır,
Ağabey kardeşiyle kötü olursa itibarını yitirir.

Agt mor' sain bol alsın zamd tüşig,
Ah düü sain bol al' alindaa tüşig.
 At iyi olursa uzun yola dayanır,
 Ağabey kardeş iyi geçinirse birbirine destek olur.

Ah düü nar evtei bol,
Avdar altnaas tsentei.
 Ağabey kardeşler uyumluysa,
 Sandık altından değerlidir.

Aavaa sanaval avgaa,
Eejee sanaval nagtsaa.
 Babanı özlersen amcana,
 Anneni özlersen dayına git.

Ağabey kardeş ilişkileri de Moğol atasözlerinde sıkça vurgulanmaktadır. Atasözlerine bakıldığında kardeşler arası ilişkilerin iyi tutulması gerektiği, çok kardeşli olmanın faydalı olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca, ağabeyin aynı zamanda baba; ablanın da anne olarak görülmesi gerektiği vurgulanır:

Aavın ügüid ah aav,
Eejin ügüid egç eej.
 Babanın yokluğunda ağabey baba,
 Annenin yokluğunda abla anne olur.

Ah düütei hün tal met uujim,
Ah düügüü hün algin çinee baçim.
 Ağabey kardeşli ev, ova gibi geniş;
 Ağabey kardeşsiz ev, avuç içi kadar dar.

Ah saitın düü nar tsetsen,
Ajil saitın am'dral sain.
 Ağabeyi iyi olanın kardeşi akıllıdır,
 İşi iyi olanın hayatı iyidir.

Ah saitın düü tsetsen,
Ajil saitın ger tsemtsger.
 Ağabeyi iyi olanın kardeşi zeki,
 İşi iyi olanın evi düzenlidir.

Ail aimag zötei n' saihan,
Ah duu nar nairtai n' saihan.
 Konu komşu uyumlarıyla güzel,
 Ağabey kardeş sevgileriyle güzel.

Sain bergen eej met,
Sain ber ohin met.
 İyi büyük gelin anne gibi,
 İyi küçük gelin de kız gibidir.

Moğol atasözlerinde üvey annelik ile ilgili tespit edebildiğimiz aşağıdaki atasözünde üvey annelerin çocuklara kötü davranması eleştirilir:

*Havar tsagiin şuurga hetsüü,
Hoit ehiin nudarga hetsüü.
İlkbaharın fırtınası zor,
Üvey annenin yumruğu zor.*

Sonuç

Bozkır halklarının yaşadıkları coğrafya ve yaşam şartlarının belirlediği kültürel ve toplumsal hayatlarının zaman içindeki kültürel değişimlerle birlikte değişmeye başladığı görülmektedir. Moğollarda aile kurumu, bozkır hayatının belirlediği şartlar içinde kimi zaman değişikliklere uğrasa da aile ile ilgili geleneklerin ve düşünce hayatının yüzyıllardır aynı şekilde yaşadığı atasözleri bağlamında ortaya çıkmaktadır. Atasözleri ve Moğol evlilik geleneklerine baktığımızda aile yapısına ve evliliğe önem verildiği; eş seçimine ve eşler arasındaki uyuma dikkat edildiği; akrabalık ve kardeşlik ilişkilerine de değer verildiği görülmektedir. Atasözleri açısından bakıldığında Moğol ailesi, Moğol toplumunun ve dolayısıyla kültürünün devamlılığını sağlayan, sosyalleştirme görevini yerine getirerek topluma yeni üye sağlayan bir sosyal kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Anzerli, C. (2017). *XVII. Yüzyıl Moğol Kroniklerinin Türk ve Moğol Adetleri Yönünden Karşılaştırılması*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ayush, Ts. (2011). *1979 ond Umnugovi aimagt ajillasan ugsaatn zuin heeriin sudalgaanı tailan, eh hereglegdehüün//Mongolin ugsaatnı züin sudalgaanı eh hereglegdehüün (1979-1982)*. C. V. Ulaanbaatar.
- Baatarkhuu, B. ve Zolbayar, G. (2013). *Tuvaçuudın Hurımın Zan Üil. Tuva: Tüüh, Hel, Soyol*. Ulaanbaatar.
- Badamhatan, S. (1962). *Hövs göliin Tsaatan Ardın ac Baidlin Toim*. Ulaanbaatar: ŞUA-İin Hevlel.
- Badamhatan, S. (1996). *Mongol Ulsın Ugsaatnı Züi*. Ulaanbaatar: ŞUA-İin Hevlel.
- Beyânî, Ş. (2015). *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*. (Mustafa Uyar, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gongor, D. (1978). *Halh Tovçoon*. 2-r boti. Ulaanbaatar.
- Gül, B. (2010). *Moğol Atasözleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- İzgi, Ö. (2017). Moğollarda Evlenme Âdeti. *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. (Erkin Ekrem, Serhat Küçük, Ed.) içinde (ss. 165-172). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kalan, E. (2013). Moğolların Gizli Tarihçesi'ne Göre Moğollar'da Kız İsteme ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler ve Gelenekler. *Yalın Kaya Bitigi. Osman Fikri Sertkaya Armağanı*. (Hatice Şirin User, Bülent Gül, Ed.) içinde (ss. 373-382). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kaya, M. L. (2011). *Moğolların Gizli Tarihçesi*. İstanbul: Kabalcı.
- Rachewiltz, I. D. (1972). *Index to The Secret History of The Mongols*. Bloomington: Indiana University.
- Şahin, U. (2017). *Rasulid Hexaglot The King's Dictionary'nin Moğolca Sözvarlığı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Temir, A. (2010). *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.